Библиографические ссылки

1. **Долімор Дж.** Сексуальне дисиденство / Дж. Долімор. – К. : Основи, 2004. – 558с.
2. **Жеребкина И.** Гендерные 90-е или Фаллоса не существует / И. Жеребкина. – СПб. : Алетейя, 2003. – 256с.
3. **Зита Ж.** Сексуальність / Ж. Зита // Антологія феміністичної філософії. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 367–382.
4. **Butler J.** Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity / J. Butler. – New York; London : Routledge, 1990. – 169p.
5. **Foucault M.** Herculine Barbin, Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth Century Hermaphrodite / M. Foucault. – New York : Colophon, 1980. – 156p.
6. **FoucaultM.**TheHistoryofSexuality : Vol.I: AnIntroduction. / M. Foucault. – NewYork : Vintage, 1980.– 161 p.
7. **Johnson J.** Lesbian Nation: The Feminist Solution / J. Johnson. – New York : Simon and Schuster, 1973. – 283p.
8. **Rich A.** Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence / A. Rich // Signs. – 1986. – Vol.5. – № 4.– P. 630–667.

Надійшла до редколегії 19.01.11

УДК172.1

Л. Ю. Кримчак

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ-СИРІТ ДО НАВЧАННЯ У ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Висвітлюються особливості адаптації учнів-сиріт до навчання в професійно-технічних навчальних закладах, які відіграють значну роль у процесі навчального й особистісного розвитку цієї молоді та впливають на її соціальне становлення в суспільстві.

Ключові слова: адаптація, навчання, навчальні заклади.

Освещаются особенности адаптации учеников-сирот к обучению в профессионально-технических учебных заведениях, которые играют весомую роль в процессе учебного и личностного развития этой молодежи и влияют на ее социальное становление в обществе.

Ключевые слова: адаптация, обучение, учебные заведения.

In the article light up the features of adaptation of students-orphans during studing in colleges which play a basic role in the process of educational and personality development of this young people and influence on its social becoming.

Keywords: adaptation, training, educational institutions.

© Кримчак Л. Ю., 2011

Вступ учнів-сиріт до професійно-технічних навчальних закладів (далі ПТНЗ) є визначальним етапом їх подальшого життя. Оточення, в яке вони потрапляють являється головним чинником не тільки їх успішної адаптації до навчання, але і подальшої соціалізації в суспільстві. Адже теза сучасної парадигми освіти полягає в тому, що спільна діяльність за адекватних міжособистісних стосунків змінює поведінку людини, робить її більш соціальною і таким чином перетворює сам характер навчальної діяльності.

Адаптацію учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ можна вважати складним, системним процесом, що має декілька напрямів, за якими відбувається перебудова системи відношень і засобів взаємодії особистості з різними сторонами навчального середовища. Це пов'язане з залученням данної молоді до нової системи навчання, яка принципово відрізняється від попереднього періоду. Учень опиняється перед необхідністю в оволодінні іншим алгоритмом дій, який має нову спрямованість. Якщо раніше у школі- інтернаті діяльність його була зорієнтована на присвоєння (інтеріоризацію) знань, умінь і навичок, тобто носила в основному егоцентричний характер, то в ПТНЗ вона вже певною мірою зорієнтована на зовнішні дії, екстеріоризується. Від учня очікується не тільки сприйняття, а і віддача накопиченого раніше пасивного потенціалу. Це вимагають і інші організаційні характеристики професійно-технічного навчання, такі як: зміна навчального навантаження; різноманітні форми занять; зміна системи контролю знань; зростання обсягу інформації, який утримується водночас у сфері актуального усвідомлення, що відображає поліфункціональний характер навчального процесу в ПТНЗ; зміна режимів навчання, відпочинку та побуту, включення до нової системи соціальних відносин, що супроводжується зміною рольових позицій [1]. Тепер особистість одразу переходить на позицію учня, який має відповідати не тільки за свої вчинки, а і сам приймати рішення, ставити перед собою мету, планувати та організовувати свою самостійну роботу.

Проблемними є також ситуації, що пов'язані з особливостями нової соціальної позиції, а саме: 1) зміна референтної групи, причому якщо на всіх попередніх етапах навчання соціальне оточення було відносно однорідним за соціальним статусом (сирота), життєвим досвідом та місцем проживання, то учнівський колектив ПТНЗ часто являє собою диференційовану групу, в яку мають «вписуватися» учні із сімей; учні, що позбавлені батьківського піклування; учні з функціональними обмеженнями (мають групу інвалідності) та такі, що приїхали з маленьких містечок, селищ та/або з селищ міського типу; 2) взаємодія водночас у різних «площинах», у кожній з яких учень-сирота мусить грати різні соціальні ролі: самостійного, розвиненого та відповідального учня для інженерно-педагогічних працівників; надійного друга для одногрупників; громадського активіста для ПТНЗ. Отже, входження до нового освтінього середовища потребує від особистості іншого життєвого ритму [3].

Дана стаття присвячена висвітленню особливостей адаптації учнів-сиріт до навчання, що дозволить звернути увагу на проблему навчального й особистісного розвитку цієї молоді в умовах ПТНЗ з подальшою її успішною соціалізацією в суспільстві.

У психолого-педагогічній літературі мова про особливості адаптації учнів-сиріт заходить тоді, коли виникає питання щодо результативності процесу навчання, який впливає як на якість ПТО, так і на підготовку цієї молоді до подальшого самостійного життя. Поглиблюють проблему адаптації і наявність утруднень, з якими стикаються в процесі навчання не тільки учні-сироти, а і викладачі та майстри ПТНЗ. Тому, однією із головних ідей, що пов`язана з вирішенням данної проблеми залишається створення (розробка та впровадження) системи адаптаційних заходів для успішного навчання учнів-сиріт в закладах ПТО, яка на сьогодні, на жаль, поки що відсутня.

З аналізу психолого-педагогічної літератури дослідники звертають увагу, що специфіка адаптації учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ, пов`язана: *по-перше,* з віковими особливостями та психофізіологічним, соціально-психологічним й індивідуальним станом цієї молоді; *по-друге,* зі статусом ПТНЗ, як закладу ПТО; *по-третє,* з сучасним процесом реформування ПТО, зумовленим соціально-економічною ситуацією в Україні.

Відповідно до поглядів Е. Зеер, траєкторію розвитку адаптації учня-сироти до навчання в ПТНЗ можна представити таким чином: початковий період (1 курс); основний період (2–3 курс); заключний період (4 курс). Враховуючи те, що початковий період пов`язан з періодами включення особистості до навчального середовища, з трансформацію його мотиваційної, когнітивної, емоційної та інших сфер, авторка вважає його базовим в адаптаційному процесі. До зазначеного твердження приєднуються й інші науковці (А. Єліссєєв, Л. Жиліна, Ю. Кісєльов та ін.), які стверджують, що цей період супроводжуєтья соціально-психологічними новоутвореннями, в основі яких лежить сформованість у особистості адаптивних до навчання стратегій та соціальної ролі Я-учень і від того, якого рівня адаптованості досягне учень-сирота на першому курсі, буде залежати рівень його адаптованості на наступних курсах.

Навчальна діяльність учнів-сиріт на їх початковому етапі містить в собі фундаментальні суперечності, що призводять до виникнення криз у самому навчанні. Зокрема, це суперечності: 1) між об`єктивною необхідністю самоорганізовувати, планувати, контролювати та оцінювати своє навчання та нездатністю до конструктивних неалгоритмізованих дій без наглядного зразка; наявністю споживацької психології по відношенню до оточуючих; 2) між необхідністю сприймати великий обсяг спеціальної навчальної інформації, утримувати її і трансформувати в практичну діяльність та нездатністю свідомо регулювати такі дії, у зв`язку з психічним інфантилізмом, аритмією пам`яті, слабкою концентрацією уваги, наявністю патологій у сфері потреб та мотивацій; 3) між необхідністю розуміти й виконувати навчальні норми й правила та нездатністю

до об'єктивного сприйняття реальної дійсності й адекватного реагування на педагогічні впливи; 4) між необхідність успішно взаємодіяти з інженерно-педагогічними працівниками й одногрупниками та нездатністю враховувати почуття, інтереси та думки інших; 5) між необхідністю в оволодінні соціальною роллю Я-учень ПТНЗ та нездатністю до рефлексії.

Спираючись на дослідження І. Дубровіної, ми констатуємо, що наявність означених суперечностей зумовлена такими чинниками, як: обтяжена спадковість; відсутність сім`ї; деприваційні умови розвитку та виховання учнів-сиріт в закладах інтернатного типу; ідеалізація життя за стінами інтернатних закладів та уявлень про себе й свої можливості, що накладає свій відбиток на психічний, фізичний, особистісний та інтелектуальний розвиток цієї молоді, гальмує його та створює патологічні зміни у соціальній сфері особистості (низький рівень сформованості системи ставлень, викривлення стосунків з оточуючими). У психічний сфері такими чинниками виступають: позиція «психологічного капсулювання», психічний інфантилізм (психічна незрілість), який проявляється у слабкій емоційно-вольовій активності, тривожності, бажанні підкорятися більш сильним, надмірному навіюванні, руховій розгальмованості або замкнутості, невпевненості у собі, схильності до брехні та маніпулювання думкою оточуючих. Серед чинників, які визивають суперечності в процесі навчання учнів-сиріт в умовах ПТНЗ можна назвати: нездатність враховувати почуття, інтереси та думку іншого, що призводить до особистісних конфліктів та конфліктів з інженерно-педагогічними працівниками ПТНЗ, одногрупниками й іншими оточуючими та супроводжується тривалими нервовими напруженнями, фрустрацією, патологічним формуванням сфери потреб та мотивацій. У фізіологічній сфері до таких чинників відносяться: порушення нервово-психічної динаміки, підвищення втомлюваності, роздратованість, загострення емотивності; патологічної форми набуває уразливість [2].

І. Бобильова суперечності в навчанні учнів-сиріт ПТНЗ пов`язує з переобтяженням цієї молоді негативним досвідом, негативними цінностями та зразками поведінки без достатньої противаги позитивних цінностей та зразків успіху; сформованістю феномену «ми»; відчуженням та недовірою до дорослих, відстороненістю від них. Усе це, на погляд дослідниці, впливає на їх ставлення до викладачів та майстрів ПТНЗ, яке можна оцінити як нестійке, таке, що може проявлятися у вигляді підлабузнювання, ліцемірства, маніпулювання чи так званної «асоціальної провокації» або у вигляді жорстокості, протесту проти неприйнятних для учня-сироти умов та вимог навчання [1].

Ряд дослідників (В. Мухіна, А. Прихожан, А. Рузська) звертають увагу на те, що більшій частини учнів-сиріт характерна емоційно нестійка поведінка у ставленні до себе, що пов`язанс з неусвідомленням та несприйняттям самих себе як особистості; порушеннями у розвитку почуттів, що недозволяє розуміти інших, приймати їх; наявністю низької або завищеної самооцінки; агресією, спрямованою на себе, яка

погіршує психологічний стан і призводить до психосоматичних порушень (інколи, навіть до суїциду), що в цілому ускладнює процес адаптації учня-сироти до навчання в ПТНЗ.

З огляду на вікові особливості, науковці наголошують (В. Пушкар та інші) на несформованому в учнів-сиріт внутрішньому, психічному плану дій та якісно іншій формі розвитку усіх аспектів «Я» (уявлення про себе, відношення до себе, образ «Я», самооцінка); менш вираженій реакції емансипації. Іншого характеру набуває тенденція юнацького негативізму, що проявляється у не стільки розвинутому прагненні протиставити свою поведінку нормативній, скільки пристосуватися до ситуації. Ці учні більш орієнтовані на оцінку себе іншими, ніж на самооцінку.

Дизгармонічність в розвитку інтелекту учня-сироти, що пов`язана з безтурботним, «стерильним середовищем» інтернатних закладів, відрізняє його, з одного боку, від більш рівномірного, збалансованого розвитку різних сторін мислення учнів, які зростали в сім`ях, а з іншого, – ця дизгармонія відрізняється від тієї, яка спостерігається у так званих «важких» учнів та учнів з затримкою психічного розвитку. Вихованці інтернатних закладів не взмозі діяти конструктивно неалгоритмизовано без наявності зразка, тому що для них характерним є практико-орієнтоване мислення та невербальний інтелект зі слабо розвиненим уявленням.

Л. Жиліна наголошує на тому, що майже у всіх учнів-сиріт ПТНЗ простежується низький рівень соціального інтелекту, що заважає їм розуміти суспільні норми, правила, необхідність їх виконувати. Відсутність навичок самостійного життя, за твердженням дослідниці, нездібність передбачити наслідки своїх вчинків та нести за них відповідальність; невміння заповнити свій вільний час та організувати власне дозвілля; недостатня сформованість самоконтролю та самодисципліни; споживацька психологія у відношенні до оточуючих, професійно-технічного навчального закладу, держави, суспільства, - говорить про те, що більшість з них є соціально занедбаними й нездатними до об'єктивного сприйняття реальної дійсності та адекватного реагування на соціально-педагогічні впливи.

Усі зазначені вище прояви деформацій особистості учнів-сиріт утруднюють процес їх адаптації до навчання в ПТНЗ, тому, що ця молодь, яка зростала та розвивалася в депривaційних умовах закладів закритого типу, яка позбавлена сімейних стосунків і переобтяжена негативним досвідом відносин з оточуючими, негативними цінностями та зразками поведінки незавжди здатна адекватно оцінити допомогу з боку дорослих. Для того, щоб змінити ситуацію необхідно будувати педагогічну взаємодію викладачів та майстрів з випускниками інтернатних закладів на гуманних засадах. Необхідно проявляти повагу до їх унікальності, своєрідності та самобутності. Сприяючи самовдосконаленню, враховувати особливості їх зростання та розвитку. Ставитися до кожного індивіда, як до свідомого й відповідального суб'єкта власного розвитку, тим самим формувати у нього

розуміння власної цінності як для навчальної групи або/чи навчального середовища ПТНЗ, так і для суспільства вцілому.

Особливості, що зумовлені специфікою та характером навчання в ПТНЗ, як закладу ПТО, для набуття учнями-сиротами майбутньої робочої професії, підготовки цієї молоді до самостійного подальшого життя ми пов`язуємо з тим, що: 1) ПТНЗ бере на себе функцію забезпечення адаптації особистості до соціуму, причому не тільки на початкових етапах навчального становлення учнів-сиріт, а й у наступні періоди життя цієї молоді, пов'язані як із природними процесами онтогенезу, так і з процесами зміни статусу, ролей, внутрішньогрупових переміщень. Засобами такого забезпечення можуть виступати: компетентна діагностика навчального, психофізіологічного, соціально-психологічного та особистісного рівня їх розвитку (з`ясування стану здоров`я; мотивів вступу до ПТНЗ та відношення до навчальної діяльності; навчальних та особистісних якостей; цілей на майбутнє; визначення допомоги, якої потребує молода людина); 2) навчальна діяльність в ПТНЗ носить багатоаспектний характер, який вимагає від учнів-сиріт вмінь взаємодіяти з оточуючими у різних «площинах», тобто виконувати декілька функцій одразу, що може призвести до нестійкості в позитивному результаті. Але, враховуючи те, що набувши в умовах ПТНЗ знань щодо гармонійного співіснування з одногрупниками, викладачами й майстрами, іншими учнями ця категорія учнівської молоді в подальшому зможе самовдосконалювати себе, вирішувати певні соціальні проблеми, використовуючи при цьому сформовані стратегії поведінки; 3) вступ учнів-сиріт до ПТНЗ накладає свій відбиток і на побудову власне навчального процесу. Мова йде про готовність інженерно-педагогічних працівників організовувати та керувати навчальним процесом вихованців інтернатних закладів, їх володіння сучасними соціально-психолого-педагогічними знаннями та відповідними технологіями з адаптаційної діяльності. Інженерно-педагогічні працівники повинні бути психологічно готові до праці з учнями-сиротами. Від них очікується прояв витримки й толерантності, здатність миттєво орієнтуватися у складній педагогічній обстановці, знаходити вихід із нестандартних педагогічних ситуацій, готовність до імпровізації та творчості.

Отже, адаптаційна робота ПТНЗ з учнями-сиротами повинна враховувати не тільки їх вікові, психофізіологічні, соціально-психологічні, навчальні та особистісні характеристики, а і наявність певного рівня підготовленості самих інженерно-педагогічних працівників до роботи з цією молоддю.

Впливають на результат адаптації учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ і соціально-економічні особливості, що пов'язані із сучасним соціально-економічним станом в Україні, та які накладають відбиток на процес входження учнів до навчання в ПТНЗ в цілому і учнів-сиріт зокрема.

До них маємо віднести:

– розпочате реформування ПТО в Україні, яке сприяє: розвитку альтернативних форм навчання (професійно-технічні училища соціальної реабілітації, вищі професійні училища, навчально-виробничі центри, навчально-курсові комбінати тощо), а отже, надає реальну можливість реалізувати учням-сиротам своє право на

продовження навчання та отримання майбутньої професії; диференціація освітнього процесу, що передбачає багатоваріантність і гнучкість в конструюванні змісту, форм методів і засобів навчання з врахуванням національних особливостей і традицій, специфіки підприємств, для яких здійснюється підготовка робітничих кадрів;

– впровадження у практику роботи ПТНЗ з учнями-сиротами ідей і принципів, що базуються на міжнародних нормах і стандартах навчання та технологій, побудованих на сучасному досвіді та європейській практиці соціальної роботи з учнями групи «ризику». Реалізація цього завдання в Україні має серйозні економічні й матеріально-технічні труднощі, серед яких недостатнє загальне фінансування ПТО, обмеженість матеріальної бази ПТНЗ (відсутність спортивно-оздоровчих залів, кабінетів психологічного розвантажування та релаксації, майстерень для творчої та обслуговуючої праці тощо), значні житлові та комунально-побутові проблеми та інше;

– актуальною проблемою є недостатня кількість висококваліфікованих інженерно-педагогічних кадрів, зокрема соціальних педагогів та практичних психологів, для роботи в ПТНЗ з учнями-сиротами, їх підготовка та підвищення фахової майстерності, вирішення комплексу соціально-економічних проблем самих викладачів та майстрів, які працюють у ПТНЗ і допомагають державі підготувати учня-сироту до успішного інтегрування в суспільство;

– процеси реформування ПТО в Україні проходять на фоні активного впровадження у практику роботи принципів гуманізації та демократизації в освіті.

Таким чином, врахування зазначених особливостей, що пов'язані з адаптацією учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ, дасть можливість іженерно-педагогічним працівникам та адміністрації цих закладів створити такі умови, в яких випускники інтернатних закладів матимуть можливість будувати свої взаємовідносини з різними сторонами навчального середовища відповідно до власних інтелектуальних й соціальних можливостей, специфіки й характеру навчання та сучасного соціально-економічного стану в Україні.

Бібліографічні посилання

1. **Бобылева И. А.** Педагогические условия постинтернатной адаптации выпускников образовательных учреждений для детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / И. А. Бобылева. – Владимир, 2000. – 188 с.
2. **Дубровина И. В.** Психическое развитие воспитанников детского дома / И. В. Дубровина, А. Г. Рузская. – М. : Просвещение, 1990. – 76 с.
3. **Зеер Э. Ф.** Личностно-ориентированное профессиональное образование / Э. Ф. Зеер. – М. : Издательский центр АПО, 2002. – 44 с.

Надійшла до редколегії 06.01.11